

آزادسازی خدمات در کشورهای در حال توسعه

شکوه‌سادات سیدعلی‌اکبر*

خدمات مبتنی بر دانش و تکنولوژی، اکنون به نقطه‌ای رسیده است که توسعه خدمات؛ نه تنها به عنوان اثر و نتیجه‌ی توسعه، بلکه به عنوان پیش شرط رشد اقتصادی مطرح گردیده است. بسیاری از خدمات که در گذشته غیرقابل مبادله بودند، اکنون توسط رشد تکنولوژی اطلاعات و گسترش شبکه اینترنت به فعالیت‌های قابل مبادله تبدیل شده‌اند. کشورهای در حال توسعه، به منظور افزایش صدور خدمات؛ با توسل به شبکه‌های ارتباط جهانی تلاش می‌کنند؛ در مقابل سرعت تغییر تقاضای مصرف‌کنندگان، واکنش سریع‌تری نشان دهند و با دسترسی به بازار خدمات بین‌المللی، کیفیت ارائه خدمات خود را ارتقاء بخشند. در دهه‌ی ۱۹۹۰، تعداد زیادی از کشورهای در حال توسعه، بخش خدمات خود را گسترش دادند و سهم بخش خدمات، نسبت به بخش کشاورزی و صنعت در تولید ناخالص

* - شکوه‌سادات سیدعلی‌اکبر؛ کارشناس پژوهشی - پژوهشکده امور اقتصادی.

داخلی کشورها، افزایش یافته است. صادرات خدمات تجاری نیز در دهه‌ی فوق، در اکثر کشورهای جهان افزایش داشته است. سهم «سایر خدمات» در صادرات خدمات تجاری، نسبت به سهم خدمات حمل و نقل و خدمات مسافری، تقریباً در همه کشورهای جهان افزایش یافته است، اما فقدان ارقام جزئی در بخش «سایر خدمات»، اطلاعات کافی و درستی ارائه نمی‌دهد.

خدمات واسطه‌ای؛ از قبیل خدمات تأمین مالی، مخابرات و حمل و نقل هوایی، نقش مهمی در ایجاد هزینه‌های تولید دارند و بالا بودن آنها موجب ناکارایی اقتصادی و افزایش هزینه‌های حمایتی می‌شود. رهایی از برخی محدودیت‌ها در بخش خدمات، می‌تواند منافع زیادی برای تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان یک کشور داشته باشد. آزادسازی همراه با مقررات زدایی در بخش‌هایی از خدمات، قادر است بسیاری از هزینه‌های اساسی را کاهش دهد. کاهش هزینه‌ها، به واحدهای تولیدی کوچک و متوسط، اجازه می‌دهد که تولید و صادراتشان را افزایش دهند و واحدهای بزرگ نیز به سمت تخصصی شدن پیش روند و عرضه‌کنندگان خارجی آزادی عمل بیشتری در ارائه خدمات پیدا کنند.

بحث آزادسازی خدمات، از نیمه دوم دهه ۱۹۹۰، مورد توجه بسیاری از کشورهای در حال توسعه قرار گرفت. موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات (GATS)^(۱)، بخشی از توافقنامه دور اروگوئه است، که توسط کشورهای عضو آسه آن (ASEAN)^(۲) که اتحادیه ملل جنوب شرقی آسیا را تشکیل می‌دهند و اعضای مرکسور (MERCOSUR) - که از کشورهای آمریکای لاتین می‌باشند - پذیرفته شد. گروه نفتا (NAFTA)^(۳) که از کشورهای کانادا، مکزیک و ایالات متحده آمریکا تشکیل می‌شود، نیز موضوع آزادسازی خدمات و تشویق سرمایه‌گذاری‌های خارجی را مطرح نموده‌است که در این میان؛ مکزیک گام‌های اساسی در این جهت برداشته و با بسیاری از کشورهای آمریکای لاتین در این زمینه، قرارداد امضا کرده‌است.

در حال حاضر، در جهان فراصنعتی بیش از ۶۰۰ نوع محصول خدماتی وجود داشته و بیش از $\frac{۲}{۵}$ تولید ناخالص جهان؛ به بخش خدمات اختصاص دارد.^(۴) این در حالی است که کشورهای در حال توسعه، به سختی با $\frac{۱}{۳}$ این محصولات آشنا هستند و حتی از این مقدار هم به نحو مطلوب استفاده نمی‌شود. در عین حال کشورهای در حال توسعه، پذیرفته‌اند که در یک اقتصاد رقابتی؛ بدون توجه به بخش خدمات، نمی‌توان به توسعه اقتصادی دست یافت و به همین منظور؛ تلاش‌هایی چند، در جهت آزادسازی بخش خدمات صورت گرفته‌است. بطور مثال بعضی از کشورهای آمریکای لاتین، بخش مخابرات خود را به بخش خصوصی واگذار کرده و بخش‌های عام‌المنفعه خود را نیز، به روی بازارهای خارجی باز کرده‌اند.

در این مقاله، ابتدا ویژگی‌های تجارت خدمات و سپس نقش خدمات در توسعه

- 1- General Agreement on Trade in Services.
- 2- Associations of Southeast Asian Nations.
- 3- North American Free Trade Agreement.

۴- سهم ارزش افزوده بخش خدمات در تولید ناخالص جهان، در سال ۱۹۹۹، ۶۳ درصد بوده‌است.

(World Development Indicator, Page 200, 2001)

اقتصادی کشورها، مورد بحث قرار می‌گیرد و سپس اهمیت خدمات در تولید و تجارت کشورها در تولید؛ در پایان چالش‌های آزادسازی خدمات نیز بررسی می‌شود.

۱- ویژگی‌های تجارت خدمات

۱-۱- تعریف خدمات: خدمات در مفهوم اقتصادی، به فعالیتی گفته می‌شود که انجام آن مبتنی بر وجود یک «تقاضا» است و برای آن در بازار مربوطه «قیمتی» وجود دارد. خدمات با سه ویژگی از «کالاها» متمایز می‌شود که:

- غیرقابل لمس هستند، ولی گاهی با کالاهای قابل لمس ترکیب می‌شود.
- زمان مصرف و تولید آنها همزمان است و به عبارت دیگر، غیرقابل ذخیره نیز می‌باشد.

- مالکیت آنها غیرقابل انتقال است، بنابراین، نمی‌توان خدمات را خریداری کرد و سپس در بازار دیگری با قیمت بیشتر به فروش رساند.

۱-۲- انواع خدمات: به‌طور کلی هنگامی که سرمایه یا نیروی کار، از کشوری به کشور دیگر منتقل می‌شود، خدمات همراه آن نیز منتقل می‌گردد. در طبقه‌بندی گونه‌های مختلف خدمات، می‌توان به خدمات پستی، کامپیوتری، حمل و نقل، ارتباطات، بیمه، بانکداری، هتل‌داری، توریسم و مخابرات اشاره کرد. البته همان‌طور که امکان تفکیک خدمات از عوامل تولید، یعنی سرمایه و نیروی کار وجود ندارد، به همان اندازه هم نمی‌توان آن را از دانش و تکنولوژی جدا کرد.

کارشناسان اقتصادی، به گونه‌های مختلفی خدمات را طبقه‌بندی نموده‌اند. به‌طور مثال، براوینگ^(۱) در سال ۱۹۷۵ طبقه‌بندی زیر را از خدمات ارائه داده‌است:

الف - خدمات تولیدکننده: حمل و نقل، نگهداری، ارتباطات، عمده‌فروشی و خرده‌فروشی.

ب - خدمات اجتماعی: بهداشت، آموزش، خدمات پستی، رفاه، خدمات مذهبی و

دولتی.

ج - خدمات مالی واسطه‌ای: بانکداری، تأمین بودجه، بیمه، املاک و ساختمان، مهندسی و طراحی حسابداری حقوقی.

د - خدمات فردی: داخلی، تعمیرات، فروشگاه‌ها، نمایشگاه‌ها، آزمایشگاه‌ها، هتل‌داری، رستوران و تفریحگاه‌ها.

در سال ۱۹۸۷، سازمان ارزیابی تکنولوژی آمریکا طبقه‌بندی دیگری از خدمات را مطرح کرد که به تصویب کنگره آمریکا رسید. در این طبقه‌بندی خدمات به دو شاخه تقسیم می‌شود.

۱- خدمات مبتنی بر دانش: شامل خدماتی که نقش سرمایه‌های انسانی در آنها، نسبتاً، با میزان تحصیلات دانشگاهی قابل اندازه‌گیری است، مانند بیمه، بانکداری، خدمات اطلاعات تکنولوژیکی، تبلیغات، مراقبت‌های بهداشتی و آموزش و پرورش.

۲- خدمات ثالثه: عمدتاً شامل آن دسته از فعالیت‌هایی می‌شود که نیروی انسانی کمتری را به خود جذب می‌کند، اما از نظر استاندارد تولید، روش‌های شناخته‌شده‌ای دارند؛ مانند خدمات حمل و نقل، خرده‌فروشی، اجاره‌دادن، خدمات اجتماعی و فردی.

۳-۱- روش‌های نقل و انتقال خدمات: نقل و انتقال خدمات در حال حاضر براساس چهار روش صورت می‌گیرد که اولین بار توسط اقتصاددانانی؛ به نام سمپسون^(۱) و اسنپ^(۲) در سال ۱۹۸۵ میلادی مطرح گردید^۱ و در دور اروگوئه، مورد توافق شرکت‌کنندگان قرار گرفت، این مسئله در قسمت اول موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات گاتس (GATS) ذکر گردیده‌است:

الف - خدماتی که انتقال آنها از مرزها بصورت فیزیکی صورت نمی‌گیرد و از طریق شبکه‌های مخابراتی و به‌عنوان خدمات واسطه‌ای مطرح است.

ب - خدماتی که در خاک یک طرف به مصرف‌کنندگان طرف‌های دیگر ارایه

می‌شود (توریسم).

ج - خدماتی که از یک سازمان تجاری یا مالی به طرف دیگر منتقل می‌شود، و معمولاً این نوع خدمات، همراه با سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی صورت می‌گیرد. (بانکداری، بیمه)

د - خدماتی که توسط اتباع یک کشور، در خاک طرف‌های دیگر صورت می‌گیرد؛ مثل اجرای پروژه‌های ساختمانی، خدمات مهندسی، حفر چاه‌های نفتی و غیره.

۲- نقش خدمات در توسعه اقتصادی

خدمات، در گذشته به‌عنوان محصول ثانویه توسعه اقتصادی محسوب می‌شد و تا مدت‌ها، آهنگ رشد تولید در بخش خدمات بسیار آهسته صورت می‌گرفت. اما امروزه خدمات به‌عنوان محور توسعه اقتصادی مطرح می‌باشد و این دوره، تحت عنوان دوره «انقلاب در خدمات» نام‌گذاری شده‌است. رشد گسترده بخش خدمات مبتنی بر دانش و تکنولوژی است. تکنولوژی اطلاعات، صنایع خدماتی را به نقطه‌ای رسانده‌است، که توسعه خدمات را، نه تنها به‌عنوان اثر و نتیجه توسعه؛ بلکه به‌عنوان پیش‌شرط رشد اقتصادی مورد توجه قرار داده‌است. بسیاری از خدمات که در گذشته غیرقابل مبادله بودند، با پیشرفت تکنولوژی اطلاعات و گسترش شبکه اینترنت به فعالیت‌های قابل مبادله تبدیل شده‌اند. از جمله این خدمات می‌توان به فعالیت‌های تحقیق و توسعه، حسابداری، مدیریت، کنترل کیفیت، حساسی، بازاریابی، تبلیغات و... اشاره کرد.

هزینه‌های کاهنده‌ی تکنولوژی جدید اطلاعات، به‌طور شگفت‌آوری باعث رشد بخش خدمات شده و به پل‌ی عبور موفقیت‌آمیز از مراحل خیز اقتصادی و پر کردن شکاف‌های درآمدی در کشورهای در حال توسعه، تبدیل گردیده‌است.

تغییرات قابل ملاحظه‌ای که طی دو دهه گذشته در بخش خدمات اقتصاد جهان

اتفاق افتاده، موجب شده است تا عرضه‌کنندگان خدمات، در کشورهای در حال توسعه بتوانند در یک همگرایی اقتصادی با کشورهای توسعه یافته شرکت کنند. بطور مثال: کاهش هزینه‌های اطلاعات که به عنوان «لبه تیغ انقلاب خدمات» نام گرفت، به کشورهای در حال توسعه اجازه داد، تا از مزیت‌های نسبی استفاده کنند و عرضه خدمات خاصی، مانند عرضه نرم‌افزارهای کامپیوتری را، در جهان به عهده گیرند. تقاضا برای چنین فعالیت‌هایی، روز به روز در حال گسترش است و انتظار می‌رود، هزینه‌های ارتباطات به تدریج کاهش یابد. به این ترتیب؛ خدمات مبتنی بر دانش و اطلاعات، نه تنها به عنوان یک تشویق‌کننده توسعه، بلکه جهت نتیجه فرایند جهانی شدن اقتصاد مطرح شده است. برای کشورهای در حال توسعه، «توسعه خدمات کارا» به عنوان یک استراتژی توسعه اقتصادی بسیار با اهمیت تلقی می‌شود و به این کشورها امکان می‌دهد، تا در افزایش تولیدات صادراتی و دسترسی به شبکه‌های ارتباط جهانی، تلاش کنند و در مقابل تغییر تقاضای مصرف‌کنندگان، واکنش‌های سریع‌تری نشان دهند و با توجه به دسترسی به بازار خدمات بین‌المللی، کیفیت خدمات اجتماعی را ارتقا بخشند. از جمله این خدمات اجتماعی، می‌توان بهداشت و آموزش و پرورش را نام برد.

۲-۱- نقش دولت‌ها در توسعه خدمات

دولت‌ها در کشورهای در حال توسعه، هر قدر در آزادسازی بخش خدمات گام‌های استوارتری بردارند، به همان نسبت، زمینه توسعه پایدار را بیشتر فراهم آورده‌اند. به عنوان نمونه؛ یک نوع از آزادسازی؛ گسترش اختیارات در محیط‌های علمی و تحقیقاتی است که در عمل، به عدم تمرکز مدیریت، نوآوری و ثبت اختراعات و اکتشافات خواهد انجامید و برعکس، شدت بخشیدن به عوامل کنترل‌کننده در این‌گونه مراکز و سازمان‌ها، موجبات وابستگی و دور شدن از استعدادها و قابلیت‌های فردی را فراهم خواهد ساخت.

در حال حاضر، عده‌ای از سیاست‌گذاران اقتصادی در کشورهای در حال توسعه، به علت برداشت ناصحیح از مفهوم توسعه، با ناچیز تلقی کردن نقش آزادسازی خدمات در توسعه اقتصادی، غالباً محور توسعه را در بخش کشاورزی یا صنعت جستجو می‌کنند، در حالی که توسعه بخش صنعت و کشاورزی، زمانی میسر است که بخش خدمات بتواند، به صورتی پویا عمل نماید و توان بالقوه رشد و توسعه را، در جامعه به فعل درآورد.

نوآوری‌های فنی در فرایند رشد اقتصادی، بخش خدمات را در یک موقعیت استراتژیک قرار می‌دهد. در سطح گسترده‌تر، کیفیت نحوه‌ی ارائه خدمات یک کشور، شاخص بسیار مناسبی برای اندازه‌گیری میزان توسعه اقتصادی و اجتماعی آن کشور است. درک این واقعیت‌ها، علاقه کشورهای در حال توسعه را، در زمینه بخش خدمات و سهم بالقوه آنها در تسریع رشد و توسعه افزایش بخشیده است.

در حوزه تجارت بین‌المللی، خدمات، سهم عمده و قابل توجهی در افزایش درآمدهای ارزی کشورهای در حال توسعه داشته است. استفاده از تکنولوژی‌های جدید اطلاعات و ارتباطات، فرصت‌هایی تازه برای کشورهای در حال توسعه فراهم آورده، تا در توسعه صدور خدمات به کشورهای دوردست بکوشند، به طوری که؛ ارزش اقلام صادراتی این کشورها، طی چند سال، به دو برابر رسیده است. بعضی از کشورهای در حال توسعه، از قبیل؛ مصر، هند، مالزی، مکزیک، تایلند، پاناما و... به طور سنتی در صدور خدمات، یک مزیت نسبی یافته‌اند. کشورهای مثل جمهوری کره جنوبی در صدور خدمات ساختمانی، کشورهای جنوب شرقی آسیا در صدور خدمات شخصی، سنگاپور در صدور خدمات حمل و نقل، هنگ‌کنگ و پاناما در صدور خدمات تأمین مالی و هند و کشورهای حوزه کاراییب در صدور خدمات رایانه‌ای و بسیاری از کشورهای کوچک در صدور خدمات توریسم مزیت نسبی یافته‌اند.

۳- اهمیت بخش خدمات در تولید

در دهه ۱۹۹۰، بخش خدمات در تولید ناخالص داخلی کشورهای در حال توسعه سهم قابل توجهی پیدا کرد. به طوری که در سال ۱۹۹۰، سهم بخش خدمات در تولید ناخالص داخلی کشورهای آمریکای لاتین و حوزه کاراییب؛ ۵۵ درصد بود و این سهم در سال ۱۹۹۹؛ به حدود ۹۲ درصد افزایش پیدا کرد. در کشورهای شاخ آفریقا، سهم خدمات در تولید ناخالص داخلی در سال ۱۹۹۰؛ ۴۸ درصد بود که در سال ۱۹۹۹ به ۵۶ درصد افزایش یافت. در کشورهای خاورمیانه و آفریقا، این سهم در سال ۱۹۹۰؛ ۴۷ درصد بود که در سال ۱۹۹۹؛ به ۴۸ درصد رسید. این نسبت را می توان با ارقام مربوط به کشورهای توسعه یافته اروپایی مقایسه نمود. به این نحو که سهم بخش خدمات، در تولید ناخالص داخلی در کشورهای توسعه یافته، در سال ۱۹۹۰؛ ۶۷ درصد بوده که در سال ۱۹۹۹، به ۷۱ درصد رسیده است. (جدول ۱)

در این بررسی، کشورهای نظیر ایران، هند، مالزی، ترکیه، تایلند، مکزیک و سنگاپور برای مقایسه انتخاب گردیده اند. (جدول ۱) همان طور که مشاهده می شود، بخش خدمات در تولید ملی کشورهای هند، ترکیه، مکزیک و سنگاپور از سایر بخش های کشاورزی و صنعت بالاتر است و به طور معمول در طول دهه ۱۹۹۰، این سهم همچنان رو به افزایش بوده است اما در کشورهای نظیر ایران، تایلند و مالزی سهم بخش خدمات در فاصله این سالها در تولید ملی ثابت بوده است؛ یعنی در ایران در سال ۱۹۹۰ و ۱۹۹۹؛ ۴۸ درصد، در تایلند؛ ۵۰ درصد و در مالزی؛ ۴۳ بوده و در کشور سنگاپور نیز سهم بخش خدمات؛ از ۶۵ درصد، به ۶۴ درصد کاهش یافته است.

جدول ۱- ساختار تولید در کشورهای در حال توسعه

ارزش افزوده خدمات		ارزش افزوده کالاها		ارزش افزوده صنعت		ارزش افزوده کشاورزی		GDP		
درصد GDP		درصد GDP		درصد GDP		درصد GDP		هزار میلیارد دلار		
۱۹۹۰	۱۹۹۹	۱۹۹۰	۱۹۹۹	۱۹۹۰	۱۹۹۹	۱۹۹۰	۱۹۹۹	۱۹۹۰	۱۹۹۹	
۵۹	۶۳	-	-	۳۴	۳۱	۶	۵	۲۱۷۲۸	۳۰۸۷۶	دنیا
۴۰	۳۴	۱۸	۱۹	۳۱	۳۰	۲۹	۲۶	۸۷۸	۱۰۳۳	کم درآمد
۴۷	۵۴	۲۵	۲۵	۳۹	۳۶	۱۳	۱۰	۳۵۲۰	۵۵۱۸	با درآمد متوسط
۴۰	۴۶	۲۶	۲۸	۳۹	۳۹	۲۱	۱۴	۱۸۰۸	۲۶۰۸	با درآمد متوسط رو به پایین
۵۲	۶۰	۲۴	۲۳	۴۰	۳۳	۸	۶	۱۷۲۸	۲۹۱۵	با درآمد متوسط رو به بالا
۴۶	۵۳	۲۴	۲۴	۳۸	۳۵	۱۶	۱۲	۴۳۹۳	۶۵۵۱	درآمد کم و متوسط
۴۰	۴۱	۲۹	۳۳	۴۰	۳۵	۲۰	۱۴	۹۲۷	۱۸۹۴	آسیای شرقی و پاسیفیک
۴۰	۵۶	-	-	۴۴	۳۳	۱۷	۱۰	۱۲۴۴	۱۰۹۷	اروپا و آسیای مرکزی
۵۵	۶۲	۲۴	۲۱	۳۶	۳۰	۹	۸	۱۱۳۶	۲۰۵۲	آمریکای لاتین و حوزه کارائیب
۴۷	۴۸	۱۲	۱۴	۳۸	۳۸	۱۵	۱۴	۴۰۲	۶۱۳	خاورمیانه و آفریقا
۴۳	۴۷	۱۷	۱۶	۳۷	۳۶	۳۱	۲۷	۴۰۴	۵۸۱	جنوب آسیا
۴۸	۵۶	۱۷	۱۶	۳۴	۲۹	۱۸	۱۵	۲۹۷	۳۲۴	شاخ آفریقا
-	-	-	-	-	-	-	-	۱۷۳۲۰	۲۴۳۲۳	با درآمد بالا
۶۷	۷۱	-	-	۳۰	۲۷	۳	۲	۵۶۵۶	۶۵۳۵	اروپا EMV
۴۸	۴۸	۱۲	۱۷	۳۹	۳۱	۲۴	۲۱	۱۲۰	۱۱۰	ایران
۴۱	۴۶	۱۷	۱۶	۲۸	۲۶	۳۱	۲۸	۳۱۶	۲۴۷	هند
۴۳	۴۳	۲۴	۳۲	۴۲	۴۶	۱۵	۱۱	۴۴	۷۹	مالزی
۵۲	۶۰	۲۰	۱۵	۳۰	۲۴	۱۸	۱۶	۱۵۰	۱۸۵	ترکیه
۵۰	۵۰	۲۷	۳۲	۳۷	۴۰	۱۲	۱۰	۸۵	۱۲۴	تایلند
۶۴	۶۷	۲۱	۲۱	۲۸	۲۸	۸	۵	۲۶۲	۴۸۳	مکزیک
۶۵	۶۴	۲۷	۲۶	۳۵	۳۶	۰	۰	۳۶	۸۴	سنگاپور

World Development Indicator, 2001, pp.198-200. مأخذ:

۴- ساختار صدور خدمات در کشورهای در حال توسعه

براساس آمارهای بین‌المللی، «صادرات خدمات تجاری» به سه زیرمجموعه خدمات حمل و نقل، خدمات مسافری و سایر خدمات تقسیم می‌شود. صادرات خدمات تجاری که شامل کل صادرات خدمات، منهای صادرات خدمات دولتی است. خدمات حمل و نقل، اعم از؛ خدمات حمل و نقل دریایی، زمینی، هوایی و... که به وسیله شهروندان یک کشور، به سایر کشورهای دیگر صورت می‌گیرد، و دربرگیرنده حمل و نقل مسافر و کالا و ملوانان کشتی و دیگر خدمات کمکی است. خدمات مسافری؛ شامل خدمات و کالاهایی است که مسافران در طول کمتر از یک سال به منظور اهداف شخصی و یا تجاری، ایجاد می‌کنند و بالاخره سومین بخش صادرات خدمات تجاری؛ شامل فعالیت‌هایی از قبیل بیمه، خدمات تأمین مالی، مخابرات بین‌المللی و خدمات پستی و بانکی است. همان‌طور که مشاهده می‌شود سایر خدمات، بسیار کلی بوده و فقدان ارقام جزئی در آمارهای فوق، موجب می‌شود تجزیه و تحلیل آمار صدور خدمات، به اندازه‌ی آمار صدور کالاها، روشن و شفاف نباشد.

صادرات خدمات تجاری، طی دهه ۱۹۹۰ در کلیه‌ی کشورهایایی که نام آنها در جدول (۲) آمده‌است، افزایش یافته؛ به استثنای کشورهای شاخ آفریقا که، از ۹/۸ میلیارد دلار در سال ۱۹۹۰، به ۸/۸ میلیارد دلار در سال ۱۹۹۹ کاهش یافته‌است. در کشورهای هند و مالزی در طول این دوره، صدور خدمات تجاری، به سه برابر افزایش یافته، در ترکیه و تایلند، دو برابر و در جمهوری اسلامی ایران به بیش از دو و نیم برابر افزایش یافته‌است. (جدول ۲)

سهم صادرات خدمات حمل و نقل در کل صادرات خدمات تجاری، طی دهه‌ی ۱۹۹۰، در اغلب کشورهای موردنظر کاهش یافته‌است. اما در مورد جمهوری اسلامی ایران سهم صادرات حمل و نقل، از ۱۰/۵ درصد در سال ۱۹۹۰، به ۴۶/۵ درصد، در سال ۱۹۹۹ افزایش یافته و در ترکیه، این سهم از ۱۱/۷ درصد، به ۱۱/۹ درصد

رسیده است. (جدول ۲)

سهام خدمات مسافری نیز، طی دهه‌ی ۱۹۹۰، در کشورهای شاخ آفریقا، خاورمیانه، آسیا، اروپا و آسیای مرکزی، آسیای شرقی، جمهوری اسلامی ایران و بالاخره کشورهای با درآمد متوسط، کاهش یافته است. به طوری که در مورد ایران، طی دهه‌ی ۱۹۹۰ این سهم از ۸/۲ درصد به ۱/۳ کاهش یافته است. (جدول ۲)

در مقابل این کاهش‌ها، سهم سایر خدمات، در کل صادرات خدمات تجاری، طی دهه‌ی ۱۹۹۰، در همه‌ی کشورهای موردنظر نیز، افزایش یافته است؛ به استثنای جمهوری اسلامی ایران، که سهم صادرات سایر خدمات، در کل صادرات خدمات آن کاهش یافته است و از ۸۱/۳ درصد در سال ۱۹۹۰ به ۵۲/۲ درصد، در سال ۱۹۹۹ رسیده است. لذا باتوجه به اینکه اقلام تشکیل دهنده‌ی بخش «سایر خدمات» در آمارهای فوق موجود نیست، تجزیه و تحلیل فوق نمی‌تواند به اندازه بخش کالایی، روشن و شفاف باشد. (جدول ۲)

براساس جدول (۲)، کمترین رقم صادرات خدمات، مربوط به کشور جمهوری اسلامی ایران است به طوری که در سال ۱۹۹۰، ۳۴۳ میلیون دلار صدور خدمات در این کشور، صورت گرفته و در سال ۱۹۹۹ نیز، به ۹۰۲ میلیون دلار رسیده است. بالاترین رقم، مربوط به کشور سنگاپور است که از ۱۲/۷ میلیارد دلار در سال ۱۹۹۰، به ۲۳/۶ میلیارد دلار در سال ۱۹۹۹ افزایش یافته است. (جدول ۲)

جدول ۲- ساختار تولید در کشورهای در حال توسعه

کشور	صادرات خدمات تجاری (میلیارد دلار)		حمل و نقل (درصد)		سفر (درصد)		سایر (درصد)	
	۱۹۹۰	۱۹۹۹	۱۹۹۰	۱۹۹۹	۱۹۹۰	۱۹۹۹	۱۹۹۰	۱۹۹۹
دنیا	۷۶۶/۴	۱۲۷۱/۴	۲۸	۲۳/۴	۳۴/۷	۳۲/۳	۳۷/۳	۴۴/۴
کم درآمد	۱۴/۳	۲۶/۷	۲۵/۲	۲۲/۴	۳۸/۰	۲۵/۰	۳۶/۸	۴۲/۷
با درآمد متوسط	۹۶/۸	۲۱۰/۹	۲۹/۰	۲۳/۱	۴۳/۳	۴۴/۸	۲۷/۷	۳۲/۱
با درآمد متوسط رو به پایین	۵۰/۲	۱۰۱/۹	۲۶/۹	۱۸/۴	۴۹/۶	۴۱/۹	۳۱/۲	۳۱/۹
با درآمد متوسط رو به بالا	۴۶/۶	۱۰۸/۹	۳۱/۵	۲۷/۷	۴۴/۸	۴۰/۱	۲۳/۶	۳۲/۳
درآمد کم و متوسط	۱۱۱/۱	۲۳۷/۶	۲۸/۵	۲۳/۰	۴۲/۶	۴۳/۷	۲۹/۹	۲۳/۳
آسیای شرقی	۳۱/۴	۸۴/۵	۲۸/۷	۲۳/۳	۴۴/۲	۴۴/۵	۲۷/۰	۳۲/۳
اروپا و آسیای مرکزی	۲۱/۶	۶۵/۱	۲۵/۰	۲۵/۸	۳۵/۸	۴۰/۰	۳۹/۳	۳۴/۲
آمریکای لاتین و حوزه کارائیب	۲۵/۹	۴۰/۶	۲۷/۷	۲۰/۷	۵۲/۰	۵۱/۵	۲۰/۳	۲۷/۸
خاورمیانه و آفریقا	۱۵/۶	۲۳/۸	۳۳/۸	۲۴/۸	۴۰/۳	۵۱/۷	۲۶/۰	۲۳/۶
جنوب آسیا	۶/۸	۱۴/۶	۲۷/۹	۱۳/۸	۳۰/۱	۲۲/۱	۴۲/۰	۶۴/۱
شاخ آفریقا	۹/۸	۸/۸	۳۲/۱	۲۲/۶	۳۸/۵	۴۵/۷	۲۹/۳	۳۱/۷
با درآمد بالا	۶۵۵۲	۱۰۳۳/۹	۲۷/۹	۲۳/۴	۳۳/۳	۲۹/۵	۳۸/۸	۴۷/۱
اروپا EMV	۲۸۴/۱	۳۸۹/۴	۲۴/۶	۲۲/۴	۳۶/۰	۳۲/۸	۳۹/۳	۴۳/۸
ایران	۰/۲۳۳	۰/۹۰۲	۱۰/۵	۴۶/۵	۸/۲	۱/۳	۸۱/۳	۵۲/۲
هند	۴/۶	۱۳/۹	۲۰/۸	۱۳/۵	۳۳/۸	۲۱/۶	۴۵/۴	۶۴/۹
مالزی	۳/۷	۱۱/۹	۳۱/۸	۲۳/۵	۴۴/۷	۲۹/۳	۲۳/۶	۴۷/۲
ترکیه	۷/۹	۱۶/۰	۱۱/۷	۱۱/۹	۴۰/۹	۳۲/۵	۴۷/۴	۵۵/۶
تایلند	۶/۲	۱۴/۱	۲۱/۱	۱۷/۹	۶۸/۱۷۰	۵۰/۳	۱۰/۲	۳۱/۹
مکزیک	۷/۲	۱۱/۸	۱۲/۴	۱۱/۶	۷۶/۵	۶۴/۱	۱۱/۱	۲۴/۳
سنگاپور	۱۲/۷	۲۳/۶	۱۷/۵	۱۹/۴	۳۶/۶	۲۲/۰	۴۵/۹	۵۸/۶

World Development Indicators, pp.218-220, 2001. مأخذ:

۵- اهمیت آزادسازی خدمات برای کشورهای در حال توسعه

اهمیت آزادسازی تجارت خدمات برای کشورهای در حال توسعه از چند عامل سرچشمه می‌گیرد.

۱- بخش خدمات کارا می‌تواند در توسعه اقتصادی کشورها نقش مهمی داشته‌باشد.

۲- بخش خدمات در تولید ناخالص داخلی کشورها و تجارت خدمات؛ طی دهه‌ی ۱۹۹۰، رشد چشمگیری داشته‌است.

۳- هزینه محدود ساختن مبادلات خدمات بین‌المللی.

۴- درجه‌ی محدودی از آزادسازی خدمات در طول مذاکرات دور اروگوئه بدست آمده‌است.

که مهم‌ترین آنها؛ مورد سوم است که درباره‌ی آن بحث خواهد شد.

۵-۱ هزینه محدودسازی بخش خدمات و سرمایه‌گذاری

خدمات از بخش‌های قانونمند اقتصادی است که درجه‌ی بالایی از دخالت دولت را هم در بحث مالکیت، و هم در تعیین ضوابط و قانونمندی‌ها طلب می‌کند. خدماتی از قبیل؛ پست، حمل و نقل هوایی، مخابرات و غیره، یک طبیعت انحصاری دارند و امکان واگذاری آن به بخش خصوصی، کمتر پیش می‌آید. محدودیت‌های فوق، موجب بسته‌تر بودن بازار خدمات، نسبت به بازار کالا شده‌است و اغلب؛ دست عرضه‌کنندگان خارجی در بازار خدمات کشورها کوتاه است. انحصار دولتی، همواره در ایجاد رقابت بین‌الملل محدودیت بوجود آورده و از ورود سرمایه‌گذاری‌های خارجی جلوگیری کرده‌است.

لازم به یادآوری است که مقررات‌زدایی در بخش خدمات، لزوماً به مفهوم آزادسازی آن نیست. در صورتی که به منظور حذف مقررات اقداماتی صورت گیرد و تغییراتی در الگوی مالکیت عرضه‌کنندگان خارجی بوجود آید. ضرورتاً نمی‌تواند به معنی «باز بودن» بازار خدمات داخلی به روی عرضه‌کنندگان خارجی تلقی گردد. برای

اینکه آزادسازی به مفهوم عدم وجود مقررات تلقی نشود، باید همواره مقررات زدایی، همراه با رقابتی شدن بازارهای خدمات، انجام گیرد. به طور کلی بخش خدمات، به اصول و قانونمندی‌های خاص نیاز دارد، تا ضمن تأمین رفاه مصرف‌کننده، از سوءاستفاده‌های بازار نیز جلوگیری کند.

خدمات «واسطه‌ای» از قبیل خدمات مالی، مخابراتی و حمل و نقل هوایی نقش بسیار حساسی، در صحنه‌ی رقابت جهانی به عهده دارند و دیگر بخش‌های اقتصادی را، به شدت تحت تأثیر قرار می‌دهند و محدودیت این نوع خدمات، نمی‌تواند به شکل کارایی، هزینه‌های نهایی تولید کالا را افزایش دهد و از سوی دیگر؛ هزینه‌های حمایت نیز، توسط تولیدکنندگان داخلی افزایش یابد.

۵.۲- اهداف بالقوه حاصل از آزادسازی بخش خدمات

رهایی از برخی محدودیت‌های موجود در بخش خدمات می‌تواند، منافع بسیاری برای تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان یک کشور داشته باشد. به طور مثال: رقابتی کردن بخشی از خدمات حمل و نقل در کشور شیلی، موجب کاهش ۵ درصد از هزینه‌های عملیاتی این کشور شده است و این رقم در کشور مکزیک ۳۰ درصد بود. در کشور سنگاپور، کارایی در خدمات سریع‌السیر هوایی، موجب کاهش هزینه‌های زمان در مورد صادرکنندگان آن کشور گردید. به عبارت دیگر زمان متوسط تخلیه بار از کشتی، در سال ۱۹۹۰، یک روز بود که در سال ۱۹۹۵، به نیم ساعت تقلیل یافت.

ترکیب مقررات زدایی و آزادسازی در بخش مخابرات بسیاری از کشورهای آمریکای لاتین، بسیاری از هزینه‌های اساسی را کاهش داده است. بطور مثال: بخش مخابرات پرو؛ که در میان کشورهای آمریکای لاتین، کمتر توسعه یافته تلقی می‌گردد، بسیار پیشرفت کرده است. به طوری که بعد از شکست ۲۵ سال انحصار، تعداد تلفن‌ها از ۷،۹۹۰ عدد در سال ۱۹۹۴ به ۳۲،۳۰۰ عدد در سال ۱۹۹۶ افزایش یافت و زمان انتظار برای نصب تلفن نیز، از ده سال، به دو سال کاهش یافت. تعداد تلفن‌های همراه نیز، از ۵

هزار عدد در سال ۱۹۹۰ به ۱۵۰ هزار عدد در سال ۱۹۹۶ افزایش یافت.^۲

آزادسازی، توأم با خصوصی‌سازی و اصلاح اقتصادی، در بسیاری از کشورهای آمریکای جنوبی، فرصت‌های جدیدی برای گسترش و پیشرفت شبکه مخابراتی آنها فراهم کرده‌است. در بسیاری از کشورها، انحصارات دولتی با واحدهای تولیدی خصوصی جایگزین شده و موانع قانونی برای ورود کمپانی‌های خارجی، از میان برداشته شده‌است. در کشورهای شیلی، برزیل، آرژانتین، بولیوی، پرو و ونزوئلا، ارزش افزوده خدمات و انواع مختلف خدمات مخابراتی، به استثنای خدمات اساسی افزایش یافته‌است.

در اندونزی، مقررات‌زدایی و آزادسازی، در سال ۱۹۹۲، موجب ایجاد تغییرات مهمی در کیفیت خدمات مخابراتی گردید و قرار است تا سال ۲۰۰۶، آرایه کل خدمات مخابراتی در این کشور آزاد شود. در کشورهای عضو (ASEAN)، در حالی که در بیشتر موارد در خدمات مخابراتی، مقررات‌زدایی صورت گرفته، ولی هنوز بازارهای خدماتی، به روی خارجی‌ها باز نشده‌است. در فوریه ۱۹۹۷ در سازمان تجارت جهانی (WTO) مذاکرات زیادی در زمینه آزادسازی خدمات در بیشتر کشورها صورت گرفت.

کاهش هزینه‌های خدماتی - از طریق مقررات‌زدایی و بازگذاشتن دست رقبای خارجی - که برپایه یک اصل عدم تبعیض قرار گرفته‌باشد، موجب می‌شود واحدهای تولیدی کوچک و متوسط، تولید و صادراتشان را گسترش دهند، واحدهای بزرگ تخصصی‌تر شوند و عرضه‌کنندگان خارجی نیز در آرایه خدمات، آزادی عمل بیشتری به‌دست آورند.

۶- مشکلات و چالش‌های موجود در مسیر آزادسازی خدمات

وجود مقررات سخت و شدید در فعالیت خدماتی کشورها، موجب شده‌است که آزادسازی خدمات در بازارهای بین‌المللی، با مشکلات پیچیده‌ای مواجه شود. گفته شد

که آزادسازی تجاری در خدمات، همیشه معادل با مقررات زدایی نیست، به گونه‌ای که یک کشور می‌تواند، مقررات زدایی کند اما؛ دست رقبای خارجی را در ارائه خدمات داخلی بسته نگاه‌دارد.

مشکلاتی که در بخش آزادسازی خدمات وجود دارد، ماهیت کاملاً متفاوتی با مشکلات در بخش آزادسازی کالا دارد. در واقع، موانع موجود بر سر راه تجارت خدمات در اقتصادهای ملی، مربوط به شکل قوانین داخلی و فعالیت‌های اداری آنهاست و این موانع، به اندازه‌ی موانع تجاری در کالا - که تعرفه‌ها و سهمیه‌بندی‌های وارداتی است - شفاف نمی‌باشد.

موانع تجاری در خدمات، در ذات خود به مفهوم موانع غیرتعرفه‌ای است. خصوصیت غیرقابل لمس بودن و غیرقابل ذخیره شدن خدمات، به گونه‌ای است که هر مانع تجاری به مصرف‌کننده خدمات یا عرضه‌کننده‌ی آن منتقل می‌شود و این هر دو، یکدیگر را تحت تأثیر قرار می‌دهند.

در موانع غیرتعرفه‌ای، سه نوع طبقه‌بندی مبادلات بین‌المللی خدمات تعریف می‌شود:

۱- ابزارهایی که مربوط به دسترسی بازار است که ورود خدمات خارجی را به کشورهای مهمان قانونمند می‌کند مانند؛ ممنوعیت سرمایه‌گذاری‌های خارجی، محدودیت‌های ویزا و سهمیه‌بندی.

۲- ابزارهایی که به‌طور مؤثری، در مقایسه با عرضه‌کننده داخلی خدمات، رفتار عدم تبعیض را بر عرضه‌کننده خدمات خارجی اعمال می‌کند به‌طور مثال؛ تشویق سرمایه‌گذاری و یا مالیات‌هایی که از خارجی‌ها و یا توریست‌ها می‌گیرند.

۳- ابزارهایی که منظور از به‌کارگیری آنها، دسترسی به بازارها و یا تبعیض میان عرضه‌کنندگان خارجی و داخلی نیست، ولی در عمل ایجاد مانع می‌کند. به‌طور مثال، کشوری که به منظور حمایت از مصرف‌کنندگان داخلی، قوانینی را وضع کند و یا؛ موانعی که به دلیل عوامل فرهنگی و اجتماعی، در یک کشور وجود دارد.

یکی از مشکلات موجود در بخش خدمات، غیرقابل اندازه‌گیری بودن موانع غیرتعرفه‌ای است. در واقع کیفی بودن خدمات، مشکل اندازه‌گیری را در پی دارد و معمولاً اطلاعات لازم در این زمینه وجود ندارد. در بخش خدمات، تعیین یک قیمت جهانی، غیرممکن بنظر می‌رسد و اقتصاددانان در این زمینه، با مشکل مواجه هستند. در حال حاضر در کشورهای عضو OECD و کمیسیون تجارت جهانی ایالات متحده و دانشگاه ملی استرالیا، تلاش‌هایی به منظور محاسبه شاخص قیمت خدمات صورت گرفته است، ولی هنوز مراحل اولیه خود را طی می‌کند.

محاسباتی که گروه همکاری‌های اقتصادی پاسفیک (PECC) و گروه کشورهای عضو اپک (APEC) انجام داده‌اند، براساس درجه باز بودن بازارها و یا موانع عرضه‌کنندگان خدمات در کشورهای عضو منطقه صورت گرفته است.

دولت‌ها، اغلب درک درستی از معیارهای اندازه‌گیری خدمات ندارند و استفاده از شاخص‌های اندازه‌گیری خدمات، به چند دلیل نقض شده است: اول اینکه شیوه‌های مورد استفاده، اهمیت فعالیت‌های متفاوت در بخش خدمات را روشن نکرده است به طوری که شاخص‌ها ارزش‌های برابر دارند. این شاخص‌ها باید توسط تولید ناخالص داخلی کشورها، وزن داده شود تا یک تصویر واضح‌تری از نقش محدودیت‌ها ارائه کند.

دوم، شیوه‌ای که اهمیت نسبی مسیرهای متفاوت عرضه را در نظر می‌گیرند، دارای محدودیت اطلاعات هستند. سوم، بسیاری از کشورهای در حال توسعه در دور اروگوئه، معیارهایی را مدنظر قرار دادند که محدودیت‌های آن، از سطح عملکرد واقعی بیشتر بود و در این ابزارها شاخص‌های ارائه شده، نمی‌تواند منعکس‌کننده درجه‌ی باز بودن بازارهای واقعی باشد. بنابه دلایل بالا، دولت‌ها در آزاد کردن تجارت خدمات، با مشکل مواجه هستند، به طوری که مفهوم روشنی از اثر اقتصادی هزینه محدود ساختن تجارت خدمات به بازار وجود ندارد و رفاه حاصل از آزادسازی خدمات، قابل اندازه‌گیری نیست.

۷- نتیجه‌گیری

آزادسازی خدمات در سال‌های اخیر، مورد توجه بسیاری از کشورهای در حال توسعه قرار گرفته است. تعهداتی که بسیاری از آنها در دور اروگوئه، به منظور آزادسازی خدمات، به‌عهده گرفته‌اند ضرورت بحث آزادسازی خدمات را برجسته‌تر ساخته است.

در حال حاضر، ضرورت توسعه خدمات، به‌عنوان یک استراتژی توسعه پایدار، در کشورهای در حال توسعه مطرح است و این کشورها در پی آن هستند که با صدور خدمات خود به بازارهای جهانی، و ارتقای کیفیت ارائه این خدمات، به اقتصاد جهانی بپیوندند.

در بسیاری از کشورهای در حال توسعه، سهم بخش خدمات در تولید ناخالص داخلی، نسبت به سهم بخش کشاورزی و صنعت، بیشتر است و طی سالهای ۱۹۹۰ تا ۱۹۹۹، این سهم در حال افزایش بوده است. صدور خدمات تجاری از این کشورها نیز، طی دهه‌ی ۱۹۹۰، روند افزایشی داشته و درآمدهای ارزی حاصل از آن بالا رفته است. یکی از دلایل اهمیت آزادسازی خدمات در کشورها در حال توسعه، هزینه محدود ساختن تجارت خدمات و سرمایه‌گذاری است، تلاش‌هایی که این کشورها به منظور مقررات‌زدایی صورت می‌دهند، ممکن است در الگوی مالکیت عرضه‌کنندگان داخلی، تغییری ایجاد سازد و حتی موانع دولتی را نیز کاهش دهد، ولی این مورد، لزوماً به معنی باز بودن بازارهای داخلی به روی عرضه‌کنندگان خارجی خدمات نیست. مقررات‌زدایی می‌بایست همراه با قانونمندی در ایجاد رقابت باشد و هر نوع ممنوع‌سازی ورود و صدور خدمات توسط دولت‌ها می‌تواند، بسیار هزینه‌زا باشد.

به‌طور کلی بخش خدمات واسطه‌ای، از قبیل: خدمات مالی، مخابراتی و حمل و نقل نقش بسیار حساسی در اقتصاد کشورها دارند و در رقابت بین‌المللی دیگر بخش‌های اقتصادی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. بر این اساس محدودسازی این بخش‌ها، می‌تواند باعث افزایش هزینه نهایی کالاها و موجب ناکارایی تولید گردد و فشارهای

حمایتی را بالا ببرد.

موانع آزادسازی تجارت خدمات، ماهیتی کاملاً متفاوت با موانع آزادسازی تجارت کالا دارد و هرگونه موانع تجاری در بخش خدمات به عنوان موانع غیرتعرفه‌ای تلقی می‌گردد و منافع مصرف‌کنندگان و عرضه‌کنندگان خدمات را، به شدت تحت تأثیر قرار می‌دهد. از انواع مختلف موانع خدماتی، می‌توان به موانع موجود بر سر راه سرمایه‌گذاری‌های خارجی و اخذ ویزا اشاره کرد.

از مشکلات دیگر در بخش آزادسازی خدمات، موضوع اندازه‌گیری موانع غیرتعرفه‌ای در بخش خدمات است که از فقدان اطلاعات در این زمینه ناشی می‌شود. در آمارهای بین‌المللی، بخش خدمات بر خلاف بخش کالاها حاوی آمار تفصیلی نیستند و به همین دلیل اطلاعات مفیدی در مورد این بخش ارایه نمی‌کنند.

به طور کلی، مسئله آزادسازی خدمات تا زمانی که دولت‌ها درک درستی از هزینه‌های محدودسازی بازارها ندارند و از اثرات آزادسازی بر رفاه اقتصادی بی‌اطلاع هستند، نمی‌تواند پیشرفت کند.

پی نویس ها:

- 1- Gary Sampson and Richard Snape, "Identifying Issues in Trade in Services," *The World Economy*, 1985, Vol 8, No.2, pp.171-182.
- 2- Carlos Primo Braga, Volker Ziegler and Li-Gang Liu (1997). "Telecommunications in the Andean Countries: The Role of Foreign Capital," Paper Written for a conference on U.S.-Andean Trade and Investment Relations, Washington, D.C., pp.5-11.

فهرست منابع:

- 1- Browning, H.L. & Singleman, J., *The Emergence of a Social Service Society*, Springfield, VA, National Technical Information Service, 1975.
- 2- U.S. Congress, *International Competition in Services*, Office of Technology Assessment, Washington D.C., V.S. Government Office, 1987.
- 3- Bernard Hoekman, "The New GATT and the WTO," Notes for Training Program at the World Bank, Washington D.C., 1997.
- 4- Jonathan Parapak, Head of Intelsat, Jakarta, on "*Managing the Telecommunications Sector in Indonesia: Post Privatization*," Paper Written for a Conference at Georgetown University on Telecommunications, April 1998.
- 5- Sherry M. Stephenson, "*Approaches to Services Liberalization by Developing Countries*," A Publication of the Organization of American States Trade Unit, Feb; 1999.